Nogle hovedlinier i den økonomiske udvikling i DDR i perioden 1949–1973

Jørgen Lindgaard Pedersen

Bortset fra Jørgen Knudsens bog fra 1969 »DDR, vort ukendte naboland« [1] er den på dansk tilgængelige litteratur om DDR stort set ikke-eksisterende. I udlandet er forholdene noget anderledes. I Vesttyskland findes en omfattende litteratur, men af en yderst vekslende kvalitet. Under den kolde krig, der i forhold til DDR først ophørte med de forskellige aftaler mellem regeringerne i de to tyske stater i 1973, var næsten al vesttysk DDR-forskning betalt af og spændt for vesttyske statslige interesser. Dette betød, at de indre vanskeligheder i DDR blev overbetonet, især når den yderst DDR-fjendtlige vesttyske presse yderligere havde fået fordrejet forskningsresultaterne. På det økonomiske livs område har denne vestlige fejlvurdering af forholdene i DDR betydet, at man har negligeret det forhold, at landet er det mest udviklede i østblokken, at DDR er verdens 9. største industriland, og at landet var avantgardelandet på de økonomiske reformers område ved allerede i 1963, to år før Sovjetunionen, at gennemføre en gennemgribende reorganisering af det økonomiske planlægnings- og ledelsessystem.

I denne artikel vil der blive gjort forsøg på at trække nogle hovedlinier op for følgende perioder i DDR's økonomiske udvikling:

1. Udgangssituationen ved DDR's oprettelse som selvstændig stat i 1949.
2. Perioden 1949–1962 hvor de socialistiske ejendomsforhold efterhånden etableres som dominerende form, og hvor der udvikles et planlægnings- og ledelsessystem svarende til det klassiske sovjetiske system.
3. Perioden 1963–1973 hvor der gennemføres et sæt af reformer med henblik på at skabe et mere effektivt økonomisk system svarende til landets høje økonomiske niveau.

De forhold, der vil blive draget frem i de enkelte perioder, er mængden og kvaliteten af arbejdskraft og produktionsmidler, produktionens omfang, sammensætning og anvendelse samt udviklingen i ejendomsforholdene og planlægnings- og ledelsessystemet især indenfor den statsejede sektor af økonomien.

1. Jørgen Knudsen: »DDR, vort ukendte naboland«, Gyldendal, København 1969.

I. Startvilkårene

Den fundamentale forudsætning for udviklingen i Tyskland efter kapitulationen i maj 1945 var det forhold, at der ikke fandtes en intakt tysk stat, men at landet var militært besat og under besættelsesmagternes administration. Mens Tyskland i 1918 havde undgået at blive besat af sejrherrerne, hvilket havde givet plads for yderst skærpede interne opgør i Tyskland mellem en arbejderklasse, der havde forsøgt at gennemføre en socialistisk revolution, og et borgerskab der kæmpede for kapitalismens opretholdelse, var den indre tyske udvikling i 1945 og i de første år derefter primært en funktion af udviklingen i forholdet mellem på den ene side Sovjetunionen og på den anden side USA.

Dette grundvilkår for den indre tyske udvikling gav sig til kende fra første færd. I de vestlige besættelseszoner gav det sig udtryk i undertrykkelse af de mere revolutionære socialistiske kræfter samt støtte til de samarbejdsvillige borgerlige og socialdemokratiske kredse. I de østlige dele af Tyskland forløb udviklingen på den måde, at områderne øst for floderne Oder og Neisse blev sat under polsk administration, Østpreussen blev indlemmet i Sovjetunionen, mens Sovjetunionen overtog funktionen som besættelsesmagt i områderne vest for de nævnte floder og frem til demarkationslinien i forhold til de vestlige besættelseszoner. I den sovjetiske besættelseszone var udviklingen på analog vis bestemt af de politiske aktøreres evner i retning af at vinde forståelse hos de sovjetiske myndigheder.

Med skærpelsen af den kolde krig foregik der betydelige indre tyske vandringer ikke mindst af politiske aktivister fra de forskellige politiske partier og bevægelser. Fra den sovjetiske zone foregik en udvandring af borgerlige og højresocialdemokratiske elementer, mens vesttyske kommunister og socialister i nogen grad vandrede østpå. Den nuværende 1. sekretær i SED Erich Honecker stammer således fra Vesttyskland. Den manglende indre radikale opposition i såvel DDR som BRD i 1950'erne og det meste af 1960'erne skal antagelig ses i sammenhæng med disse politiske vandringer.

I DDR's historieskrivning karakteriseres perioden fra maj 1945 til oprettelsen af DDR som selvstændig stat den 7. oktober 1949 som den antifascistiske-demokratiske periode. Perioden opfattes som det tidsrum, i hvilket der blev foretaget et fundamentalt opgør med alle fascistiske elementer i samfund og stat samt skabt et borgerligt demokrati i den sovjetiske besættelseszone (SBZ) [2]. Derimod var der ikke tale om en egentlig socialistisk omvæltning i følge den officielle selvforståelse.

2. Stefan Doernberg: »Kurze Geschichte der DDR«, 4. Auflage, Dietz Verlag, Berlin 1969, pp. 21–158. For fremtiden betegnet Doernberg.

På det økonomiske område bestod den antifascistiske-demokratiske periodes væsenstræk i et skift i ejendomsforholdene. Nærmere bestemt et skift hvorved kapitalist- og junkerklassen, der havde været den herskende klasse under fascismen, mistede ejendomsretten til produktionsmidlerne, herunder jorden. De nye ejendomsbesiddere blev i henhold til DDR-selvforståelsen arbejderklassen repræsenteret ved nye statslige organer, bønderne der fik privat ejendomsret til den udstykkede junkerjord samt Sovjetunionen, der midlertidig overtog en del storvirksomheder.

Ændringerne i ejendomsforholdene bestod i følgende hovedled:

1. Den demokratiske jordreform, der blev gennemført allerede fra sommeren 1945. Den blev gennemført ved en konfiskation uden erstatning til de tidligere ejere, der enten var tidligere nazister eller besiddere af godser på over 100 ha – evt. begge dele. Ca. 20 % af den konfiskerede jord var dog tidligere statsejendom. Alt i alt udgjorde den konfiskerede jord en trediedel af SBZ-områdets landbrugsjord. Den således beslaglagte jord blev for en trediedels vedkommende forvandlet til statsgodser, mens resten blev fordelt til over 210.000 nye bønder, for størstedelens vedkommende tidligere landarbejdere, samt lagt til 120.000 bestående ejendomme [3].
2. Skabelsen af en statsejet industrisektor blev påbegyndt, efter at en folkeafstemning i Sachsen i sommeren 1946 havde vist flertal for overtagelse af industrivirksomheder, hvis ejere var politisk belastede fra den fascistiske periode. I kølvandet på denne afstemning blev over 4000 industrivirksomheder uden erstatning overført til en form for tysk statsejendom, men administreret i samarbejde med de sovjetiske militærmyndigheder. Først i 1948 fik den i 1947 oprettede Deutsche Wirtschaftskommission central lovgivningskompetence på det økonomiske område [4].
3. Over 200 storvirksomheder blev som konsekvens af Potsdameraftalens bestemmelser om krigsskadeerstatninger til Sovjetunionen forvandlet til sovjetiske aktieselskaber (SAG'er), hvis produktion gik til Sovjetunionen. I årene op til 1954 blev disse selskaber med undtagelse af uranminerne overgivet til SBZ-/DDR-myndighederne, hvor de indgik i den statsejede sektor [5].

Endelig foregik der en vis statsovertagelse og kollektivisering af nøglevirksomheder i andre dele af økonomien – indenfor banksektoren, i handelsleddet m. v. – hvor det af økonomiske og/eller politiske grunde blev anset for nød-

3. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung: »DDR-Wirtschaft. Eine Bestandaufnahme«, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M., 1971, p. 136. For fremtiden betegnet »DDR-Wirtschaft«.
4. »DDR-Wirtschaft«, p. 26.
5. ibid.

vendigt. En status over ejendomsforholdene ved DDR's oprettelse ser således ud, idet der ses på forholdene i året 1950. Der eksisterede to hovedformer: en socialistisk og en privat sektor. Den socialistiske sektor indeholdt to hovedformer: den statsejede og den kollektive ejendomsform. Den private sektor indeholdt to former for ejendomsret, dels en kapitalistisk form, hvor ejeren af produktionsmidler købte fremmed arbejdskraft til gennemførelse af produktionen, dels en ikke-kapitalistisk privat ejendomsret, hvor ejeren af produktionsmidler samt hans familie uden anvendelse af fremmed arbejdskraft selv forestod produktionen. Som andel af det producerede nettoprodukt [6] udgjorde den socialistiske sektor i det pågældende år 56,8 %, hvoraf den statsejede sektor frembragte 50,5 %, mens den kollektive del tegnede sig for 6,3 %. De resterende 43,2 % af nettoproduktet blev frembragt i den private sektor. Den socialistiske sektors kerneområde lå indenfor industri og håndværk bortset fra byggeri. Alt i alt 68,8 % af dette områdes nettoprodukt blev produceret af virksomheder med socialistiske ejendomsforhold. Den private sektors basis lå

6. I DDR-litteraturen synes der at være en vis uafklarethed omkring de nationalindkomstteoretiske og -statistiske begreber. I »Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik«, årgang 1972 opereres således med en sondring mellem produktive og uproduktive tjenesteydelser, som ikke falder sammen med den sondring, der benyttes i den officielle lærebog i politisk økonomi »Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR« fra 1969. Det er især m. h. t. visse af den offentlige sektors aktiviteter såsom forskning og videnskab, at der har været klassifikationsproblemer. I et af de senest udsendte værker af mere teoretisk art Barthel, Karbstein und Schmidt: »Statistik des Nationaleinkommens. Berechnungsmethoden, Bilanzierung und Analyse«, Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1971, løses vanskelighederne på salomonisk vis ved at gøre opmærksom på at grænsen mellem produktive og uproduktive tjenesteydelser er flydende afhængig af de forskellige gruppers faktiske placering i den samfundsmæssige reproduktionsproces (op. cit. p. 28).

Idet der henvises til den anførte udgave af statistisk årbog (pp. 37–38) synes forholdet mellem de centrale kategorier iøvrigt at være følgende, idet der abstraheres fra udenrigsøkonomiske relationer:

Samfundsmæssige totalprodukt (bruttoprodukt): summen af de gennem et år producerede varer og produktive ydelser.

– *Produktionsforbrug:* den del af det samfundsmæssige totalprodukts værdi, der repræsenterer overført værdi fra produktionsmidler. Består af afskrivninger samt forbrug af energi, brændstof, råstof, transport- og lagerydelser, m. v.

Produceret nationalindkomst = nettoprodukt.

Det således producerede nettoprodukt, der er identisk lig med nationalindkomsten, kan i en lukket økonomi anvendes til:

Akkumulation (udvidelse af produktionsmiddelbestanden, investeringer i ikke-produktive anlæg, lagerudvidelser og lign.)

Forbrug (individuelt og samfundsmæssigt: hertil hører forbrug af uproduktive tjenesteydelser).

I modsætning til det gængse nationalindkomstbegreb i Vesten er der således forskelle m. h. t. bruttoproduktets opgørelse og m. h. t. sondringen mellem produktivt og uproduktivt arbejde. Men for vurderingen af det tidsmæssige forløb internt i DDR spiller disse forskelle ikke nogen større rolle. Derimod må de iagttages ved sammenligninger med udviklingen i kapitalistiske lande.

på daværende tidspunkt indenfor landbruget, hvor ikke mindre end 96,6 % af det producerede nettoprodukt fremkom i private bedrifter. I handel og byggeri var privatejendommens procentvise andele af nettoproduktet 39,3, henholdsvis 48,7 [7].

For forståelsen af udgangssituationen er det endvidere af betydning at erindre sig følgende forhold:

1. SBZ-området var under Tysklands industrialisering blevet stærkt integreret med det øvrige Tysklands og udlandets økonomi. I 1936 blev således 54 % af områdets samlede industrielle og landbrugsmæssige produktion leveret til områder udenfor SBZ-området. Tilsvarende blev 53 % af det industrielle og landbrugsmæssige forbrug dækket ved import udefra. Til sammenligning kan det oplyses, at de tilsvarende tal for det senere BRD-område i samme år var 31 % henholdsvis 30 % [8]. Området var ikke alene stærkt integreret med omverdenens økonomi, men var også specielt integreret. På det industrielle område var det især forbrugsmiddelindustrier, der havde udviklet sig – tekstilindustri og levnedsmiddelindustri. Dog fandtes visse former for lettere produktionsmiddelindustrier såsom tekstilmaskinindustri, finmekanik og optisk industri. Ligeledes fandtes en vis brunkulsudvindingsindustri. Derimod var den egentlige sværindustri og minedrift af minimal betydning. D. v. s. der manglede såvel stenkulsudvinding, jern- og stålfremstilling samt produktion af tungere produktionsmidler [9].

Denne specifikke form for intern arbejdsdeling i Tyskland før 1945 havde skabt et SBZ-område, hvis afhængighed af det øvrige Tyskland på såvel input- som outputsiden var meget stor. Denne afhængighed havde blandt andet også resulteret i en struktur for transporten, således at de væsentligste jernbaner og veje gik i retningen øst-vest, mens de nord-sydgående forbindelser var langt dårligere udbygget. I forbindelse med den økonomiske blokade fra vesttysk side stod området overfor yderst alvorlige disproportioner i hele den økonomiske struktur.

2. Udover de historisk overleverede økonomiske disproportioner, der blandt andet afspejlede sig i områdets erhvervsstruktur i 1949, havde den økonomiske verdenskrise i 1930'erne, skabelsen af den tyske krigsøkonomi fra midten af 1930'erne og frem til sammenbruddet i 1945 samt ødelæggelserne under 2. verdenskrig sat sig alvorlige spor i økonomien. Såvel indenfor industri som landbrug var produktionsmidlerne nedslidte eller ødelagte.
3. Et specielt problem var den i økonomisk henseende ugunstige befolk-

7. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1972, p. 39.
8. DDR-Wirtschaft, p. 213.
9. ibid, p. 113.

ningsstruktur, der havde udviklet sig i kraft af krigstabene i de to verdenskrige samt resultatet af de første efterkrigsårs vandringer mellem vestzonerne og SBZ, og som bestod i, at andelen af befolkningen i de erhvervsaktive aldersklasser var relativt lille. Samtidig var kvindernes andel af den samlede befolkning uforholdsvis stor.

4. I 1949 levede i SBZ-områdets 108.000 km² 18,9 mill. mennesker. Heraf var 7,3 mill. erhvervsmæssigt beskæftigede [10]. Arbejdsstyrkens fordeling på erhverv var i samme år således, at landbruget tegnede sig for 31 %, industrien 27 %, byggeriet 6 %, handel og transport 15 % og resten af økonomien beskæftigede 21 % af den samlede arbejdsstyrke [11].
5. Som følge af den vesttyske blokade af SBZ/DDR kombineret med den integration i østblokken, der foregik af såvel økonomiske som politiske grunde, stod SBZ i forhold til de øvrige østeuropæiske lande samt Sovjetunionen i første omgang i en svag position. Men samtidig rådede området over den højst kvalificerede arbejderstyrke i hele den socialistiske blok, et forhold af afgørende betydning for økonomisk vækst og udvikling på længere sigt.
6. Et udtryk for SBZ's økonomiske niveau ved DDR's oprettelse fås ved at sammenligne produktionstallene for 1949 med de tilsvarende tal for 1936. For såvel den industrielle som den landbrugsmæssige produktion var tallene i 1949 kommet op på 90 % af 1936-værdierne [12]. Til vurdering af dette må dog erindres, at områdets befolkningstal på 18,9 mill. i 1949 var 3 mill. større end tallet i 1936 [13]. Ligeledes må det erindres, at den del af områdets produktion, der blev frembragt i de sovjetiske aktieselskaber ikke stod til rådighed for SBZ-formål, men gik til Sovjetunionen uden nogen form for modydelse.

II. Økonomiens omstrukturering og de socialistiske ejendomsforholds indførelse i perioden 1949–1962

I DDR's historieskrivning foretages ofte en periodisering, hvorefter tiden fra 1949 til 1961 eller 1962 karakteriseres som den periode, i hvilken der føres kamp om indførelse af de socialistiske produktionsforhold [14]. Perioden herefter karakteriseres som perioden, i hvilken socialismens omfattende opbyg-

10. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1972, p. 3.
11. Der Staatlichen Zentralverwaltung für Statistik: »Bilanz unsere Erfolge. 20 Jahre DDR in Zahlen und Fakten«, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin 1969. For fremtiden »Bilanz . . .«.
12. Hans Müller und Karl Reissig: »Wirtschaftswunder DDR. Ein Beitrag zur Geschichte der ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands«, p. 132. For fremtiden betegnet Müller & Reissig. Se også »Bilanz . . .«, p. 12 og 20.
13. Doernberg, p. 183.
14. Doernberg, p. 748 og Müller & Reissig, p. 530.

ning foregår. Selvom disse periodiseringstidspunkters hensigtsmæssighed kan diskuteres ud fra en snæver økonomisk interesse, vil den gængse periodisering blive fulgt her.

1. *De økonomiske mål i 1950'erne*

Karl Müller og Hans Reissig, forfatterne til det væsentlige værk som SED's økonomiske politik i DDR's første tyve år »Wirtschaftswunder DDR. Ein Beitrag zur Geschichte der ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands«, nævner tre hovedprincipper i SED's politik for den økonomiske udvikling ved DDR's oprettelse:

1. Økonomien skulle planlægges.
2. Midlerne til økonomisk vækst i landet måtte i overvejende grad fremskaffes ved egen indsats og ud fra egne ressourcer.
3. Fagforeninger, bondeorganisationer og andre masseorganisationer skulle have medbestemmelse på statens økonomiske politik [15].

I slutningen af besættelsesårene var der blevet udarbejdet en toårsplan med gyldighed for årene 1949 og 1950. På SED's III. kongres i juli 1950 blev planen imidlertid erklæret for opfyldt, og der blev udarbejdet retningslinier for den første femårsplan, der skulle løbe i årene 1951 til 1955 [16].

Planens centrale mål var opbygningen af en metallurgisk basis for industrien samt skabelsen af en industri til fremstilling af svære produktionsmidler. Herudover indeholdt planen følgende mål:

1. En fordobling af industriproduktionen.
2. En vækst i arbejdsproduktiviteten indenfor den statsejede sektor med 72 %.
3. En formindskelse af de såkaldte Selbstkosten med 26,8 %. Selbstkosten svarede på daværende tidspunkt til et omkostningsbegreb uden afgift på produktionsmiddelbestanden.
4. En vækst i nationalindkomsten med 60 %.
5. Landbruget skulle bringes over niveauet før krigen [17].

2. *Planlægnings- og ledelsessystemet i den socialistiske sektor*

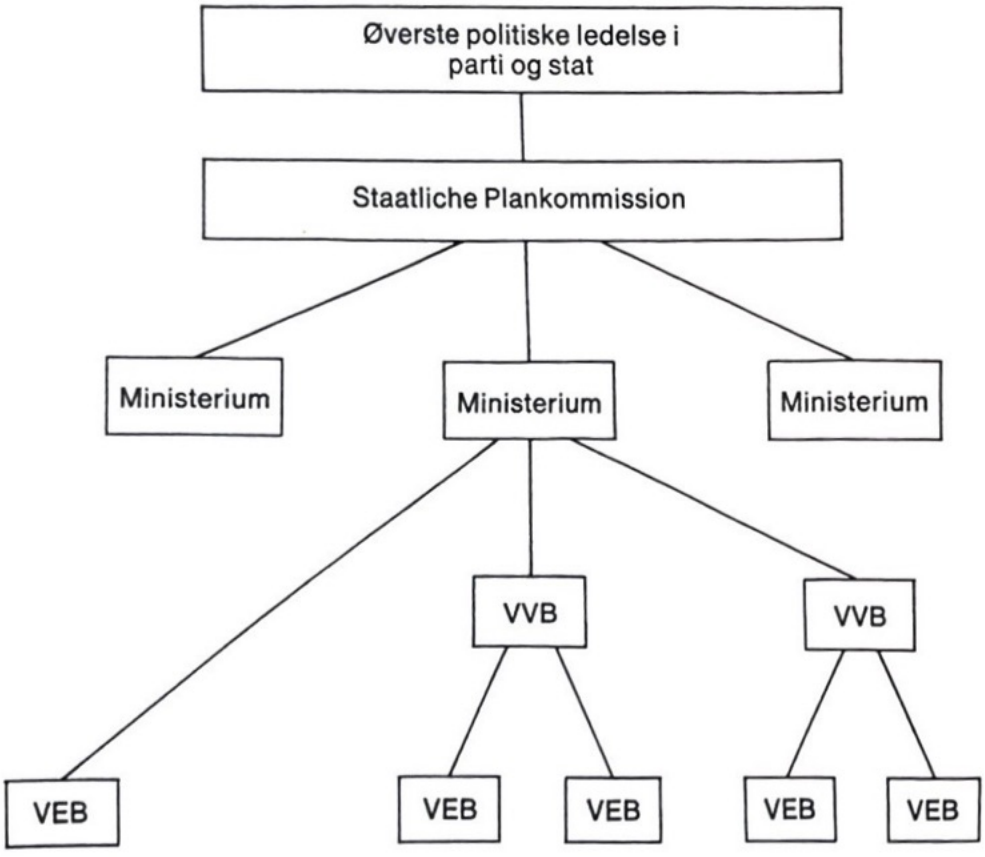
I perioden 1949–1962 skete der adskillige ændringer i det økonomiske planlægnings- og ledelsessystem. Indtil 1958 opbyggedes og virkede stort set et system svarende til det klassiske sovjetiske »ministerialsystem«, således som dette var blevet skabt fra 1928 og frem efter. Da Sovjetunionen i 1957 gik

15. Müller & Reissig, pp. 139–140.
16. ibid, p. 151 og pp. 178 ff.
17. ibid, p. 180.

over til et system, hvor regionale økonomiske råd blev vigtige magtcentre, fulgte DDR efter med en tilsvarende strukturændring i 1958 [18]. Denne struktur bestod indtil reformerne i forbindelse med NÖSPL blev indledt fra begyndelsen af 1963. Disse forskellige skift i perioden, der behandles her, og som var langt flere end her nævnt, vurderes på vidt forskellig vis af forskellige forfattere. Fritz Schenk vurderer dem nærmest som udtryk for SED's inkompetence til at forstå karakteren af de økonomiske forhold [19]. Fra SED-side forklares disse forskellige ændringer med nødvendigheden af at omstille den fra kapitalismen overleverede og disproportionerede økonomi til en moderne socialistisk økonomi [20].

Her skal ikke gøres forsøg på at følge disse omstillingsprocesser i detaljer. Der skal blot gives et overblik over det klassiske ministerialsystem således, som det fungerede i ren tilstand i perioden 1949–1958 – og med mindre modifikationer også efter at der var sket en vis regionalisering i 1958.

Forenklet fremstilling af DDR's økonomiske struktur indenfor den folkeejede sektor i perioden 1949–1958:

18. ibid, p. 271 ff.
19. Fritz Schenk: »Das rote Wirtschaftswunder. Die zentrale Planwirtschaft als Machtmittel der SED-Politik«, Seewald Verlag, Stuttgart 1969, pp. 26–58. For fremtiden betegnet Fritz Schenk.
20. Müller & Reissig, p. 186.

Nogle karakteristiske træk ved systemet og dets virkemåde skal nævnes [21]:

1. De centrale politiske og økonomiske organer (SED's centralkomité og politbureau, Ministerraat, Staatliche Plankommission, der er den økonomiske generalstab for Ministerraat) udsteder hovedretningslinier for planudarbejdelsen til ministerier og statssekretariater.
2. Disse videresender disse hovedlinier til VVB'-erne (Vereinigung Volkseigener Betriebe), der i denne periode havde en slags departemental stilling. Fra VVB'erne går retningslinierne videre til de enkelte virksomheder (VEB'erne eller Volkseigener Bertriebe). VEB'erne fremkommer med begrundede tilbud til VVB'erne om, hvilke opgaver de kan løse med deres arbejdsstyrke og deres produktionskapacitet.
4. VVB'erne koordinerer deres VEB'ers planforslag og går i forhandling med ministerierne.
5. Efter diskussion på højeste niveau mellem ministre, VVB-direktører og lederne i Staatliche Plankommission udarbejdes direktiver for det kommende års produktion.
6. Nogenlunde samtidig med at den endelige plan oversendes til vedtagelse i SED's politbureau og i Ministerrådet, hvorfra den videresendes til de forskellige ministerier til videre foranstaltning, foregår der en diskussion om planens detaljer og midler til planens opfyldelse mellem virksomhederne og VVB'erne.
7. Systemet indeholder såvel administrative som monetære ordrer og størrelser. Men hovedvægten ligger på de administrative formuleringer.

Systemets svagheder er ofte nok blevet draget frem, og realiteten heraf skal heller ikke på nogen måde minimeres. Men rimeligvis må systemet dog vurderes i forhold til de opgaver, de politiske og økonomiske magthavere stillede til det. Og her er det væsentligt, at opgaven i begyndelsen af 1950'erne blev formuleret som en omstrukturering af økonomien samt inddragelse af hidtil uudnyttede økonomiske ressourcer. Der var tale om den form for økonomisk vækst, som i DDR-litteraturen kaldes »ekstensiv udvidet reproduktion«, hvorved forstås en vækst baseret på inddragelse af ledige ressourcer samt udvidelse af produktionskapaciteten uden kvalitative ændringer i produktivkræfterne. Og i henseende til at løse denne opgave plus opgaven med at omstrukturere økonomien var systemet måske ret så effektivt set i forhold til et privatkapitalistisk system uanset forskellige former for spild ved manglende hensyntagen til produktionens omkostningsside især med hensyn til forbruget af produktionsmidler.

Den i 1958 gennemførte reform var en kopi af den i 1957 gennemførte re-

21. Fritz Schenk, pp. 26–37 og Müller & Reissig, pp. 184–189.

form i Sovjetunionen. Den betød, at der blev skabt plan- og ledelsesorganer på regionalt plan (Bezirk-niveauet). Ligeledes var det hensigten, at VVB-niveauets stilling i det samlede hierarki skulle styrkes. Men dels er det nok et spørgsmål, hvor stærk viljen var til at foretage ændringerne, dels indeholdt det nye system andre ulemper. I stedet for at de enkelte ministerier tenderede mod at udvikle sig til magtfulde centre med automatiske tendenser, opstod der nu tendenser til dannelsen af regionale magtcentre. Spørgsmålet skal i øvrigt ikke behandles yderligere her. Det kan blot fastslås, at systemet stort set blev forladt overalt i Sovjetunionen og Østeuropa i midten af 1960'erne.

Ovenstående fremstilling af hovedlinierne i planlægningen og ledelsen vedrører den statsejede sektor. Selvom denne sektor allerede i 1949 var den afgørende, udgjorde, som ovenfor nævnt, den private sektor dog på daværende tidspunkt næsten halvdelen af økonomien målt i forhold til det producerede nettoprodukt. Det var især landbruget, der udgjorde kernen i den privatejede økonomi. Og i 1949 tegnede landbruget sig, som ovenfor anført, for ikke mindre end 31 % af arbejdsstyrken.

Allerede i besættelsesårene var der blevet skabt en ejendoms- og bedriftsstruktur, hvor tyngdepunktet lå på de små og mellemstore brug. Før reformen havde dette forhold været ganske anderledes. I 1939 havde de store brug på over 100 ha. besiddet 29,7 % af områdets udnyttede jordareal, mens brug fra 0,5–10 ha. havde haft 20,8 % af arealet. I 1948 var de store brug – stadigvæk over 100 ha – blevet en betydningsløs gruppe, der kun besad 5,0 % af arealet. Derimod havde brugene i 0,5–10 ha-intervallet øget deres procentandel til 44,9 %.

I årene fra 1952 til 1960 skete der en total ændring i denne ejendoms- og driftsstruktur. Det afgørende var den kollektivisering, der foregik i dette tidsrum. Der blev oprettet såkaldte LPG'er (Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften) af tre forskellige typer. I type I forblev den af de kollektiviserede bønder medbragte jord medlemmernes private ejendom, men den dyrkes kollektivt. Type II – LPG'erne ledes i endnu højere grad kollektivt. Og i type III er der tale om en fuldstændig kollektivisering af produktionsmidler og arbejde bortset fra en mindre privat jordlod. Udviklingen 1952–1960 kendetegnes af følgende: i 1952 var antallet af LPG'er 1906 med 3,3 % af jorden. I 1955 var antallet vokset til 6047 med 18,6 % af jorden, i 1959 var antallet kommet op på 10.132 med 40,2 % af jorden. Og efter en stærk politisk indsats i foråret 1960 for at få fuldendt kollektiviseringen blev den stort set ført til ende, således at der i 1960 fandtes 19.261 LPG'er med ialt 84,2 % af jorden [22].

Ud over de indlysende politiske motiver til at kollektivisere landbruget som

22. »Bilanz . . .«, p. 32.

det fremmedelement en privatejet sektor var i DDR's i øvrigt statsejede økonomi, kan der også anføres økonomiske forhold, der har trukket stærkt i retning af at foretage en kollektivisering af de private landbrugsbedrifter. Som det vil fremgå af næste underafsnit stagnerede den samlede arbejdsstyrke fra omkring 1955 samtidig med, at den industrielle økonomiske vækst på dette tidspunkt især havde karakter af ekstensiv økonomisk vækst. Men en forudsætning for at frisætte yderligere arbejdskraft fra landbruget uden tilbagegang i landbrugsproduktionen var en forøgelse af arbejdsproduktiviteten i erhvervet. Og denne produktivitetsforøgelse forudsatte en mekanisering af landbrugsarbejdet. Ved betragtning af de overinvesteringer der i 1950'erne foregik i de kapitalistiske landes småbrug havde den politiske ledelse i DDR gode grunde til at vælge en radikal løsning i form af skabelsen af store kollektivbrug fremfor en besværlig og kostbar subsidiering og samtidig langsom kvælning af det store antal småbrug, der var blevet skabt ved jordreformen i 1945.

Indenfor håndværk, handel og de erhverv, hvis tjenesteydelser blev solgt på markedet, skete der en vis stigning i den kollektivejede sektors andel af det producerede nettoprodukt. Men den private sektor i ren tilstand eller i form af privat ejendom med statslig deltagelse forblev dog fortsat en mærkbar del af disse områders ejendomsforhold.

3. *Produktivkræfterne, produktionen og dennes anvendelse*

Udviklingen i produktivkræfterne i den her behandlede tidsperiode kan belyses i grove træk ved at se på udviklingen i arbejdsstyrken og udviklingen i produktionsmiddelbestanden.

For at behandle arbejdsstyrken først kan følgende tal angive dens omfang [23]:

	1949	1955	1960	1961	1962
Erhvervsaktive (uden lærlinge) i tusinder	7313	7722	7686	7692	7682

Det er karakteristisk for udviklingen i DDR's arbejdsstyrke, at der i årene fra 1949 frem til 1955 skete en beskeden vækst på ca. 400.000 personer eller ca. 6 %. Men herefter har arbejdsstyrken været svagt faldende. Dette gælder resten af den her behandlede periode.

En af forklaringerne på denne udvikling i arbejdsstyrken i løbet af 1950-erne findes i den meget betydelige udvandring, der foregik fra DDR. Mellem 1949 og 1961 udvandrede ialt ca. 2,7 mill. mennesker fra DDR. Indvandrin-

23. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, p. 19.

gen fra BRD på ca. 0,7 mill. personer resulterede således i en nettoafvandring fra DDR på ca. 2 mill. mennesker. Af udvandrerne var ca. 60 % erhvervsbeskæftigede. Og i almindelighed var der tale om unge og veluddannede mennesker. Ulbricht hævdede kort efter, at DDR bremsede udvandringen til BRD ved bygningen af muren i Berlin i 1961, at DDR havde mistet 30 milliarder Mark i form af tabt arbejdskraft fra udvandrerne [24]. Uden at der her skal gøres forsøg på at vurdere størrelsesordenen af udvandringens økonomiske konsekvenser, er det givet, at den var en meget betydelig årsag til arbejdskraftmangelen i landet, en mangel der fortsat gør sig gældende.

Ud fra disse forhold i arbejdsstyrken kan det ikke undre, at der i et meget betydeligt omfang er blevet trukket kvindelig arbejdskraft ind i erhvervsmæssig beskæftigelse. Nogle tal kan belyse dette forhold [25]:

	1949	1955	1960	1961	1962
Kvindelige erhvervsaktive (uden lærlinge) i tusinder	2989	3396	3456	3516	3536
Som procent af erhvervsaktive i alt	40,9	44,0	45,0	45,7	46,0

Det ses, at hele væksten i arbejdsstyrken i årene 1949 til 1955 består i en vækst i dens kvindelige bestanddel. Og i perioden fra 1955 til og med 1962 går denne del ligeledes frem i absolutte tal, mens den mandlige del går tilbage i absolutte tal. I relative tal er udviklingen endnu mere udtalt.

For at vurdere den menneskelige arbejdskrafts betydning i den samfundsmæssige reproduktionsproces er det nødvendigt at se på de strukturelle ændringer, der måtte være sket i forholdet mellem de forskellige dele af arbejdsstyrken. Ligeledes må der ses på ændringer i det generelle uddannelsesniveau. Vedrørende betydningen af de strukturelle ændringer i den samlede arbejdsstyrke skal der her ikke gøres forsøg på at undersøge de økonomiske virkninger heraf. Ligeledes er det vanskeligt at sige noget præcist om betydningen af de forskellige undervisningsreformer, der i perioden blev gennemført. Herunder også reformerne i de erhvervsorienterede uddannelser. Men det må antages, at betydningen heraf blev mindre, end den kunne være blevet, hvis den åbne grænse til Vestberlin ikke havde betydet en ret betydelig udvandring af højtuddannet arbejdskraft i årene op til 1961.

Udviklingen i den anden del af produktivkræfterne, produktionsmidlerne, er det ligeledes ret så vanskeligt at beskrive i andet end ret generelle termer.

24. DDR-Wirtschaft, p. 31 og »Economic Developments in Countries of Eastern Europe«, The Subcomittee on Foreign Economic Policy of the Joint Economic Committee Congress of the United States, U. S. Government Printing Office, Washington 1970, pp. 578–579.
25. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1972, p. 19.

Nedenstående tal over værdien i de faste anlæg i de producerende områder af økonomien angiver et kvantitativt forløb [26]:

	1949	1955	1960	1961	1962
Grundmiddelbestandens værdi i milliarder Mark i de producerende dele af økonomien	119,4	136,9	161,9	171,4	182,1

Disse tal må imidlertid læses med den største forsigtighed, idet der må have været store vanskeligheder med at finde relevante priser at vurdere de eksisterende produktionsmidler i under 1950'ernes manglende interesse for prisfastsættelsesproblemer. Men selv bortset fra dette problem står der adskillige problemer tilbage at løse, hvis ovennævnte tal skal opfattes som udtryk for mængden af produktionsmidler. F. eks. afhænger produktionsmidlernes »produktivitet« af arbejdskraftens kvalifikationsniveau og -struktur. Men hele denne vigtige problematik kan ikke behandles i nærværende artikel.

Et udtryk for den økonomiske effektivitet af den indsatte arbejdskraft og de anvendte produktionsmidler kan fås ud fra nedenstående indekstal for produktiviteten i industrien [27]:

	1955	1960	1961	1962
Produktivitet pr. produktionsarbejder (1955=100)	100	143	152	164
Produktivitet pr. arbejder og ansat (1955=100)	100	141	149	159

Den gennemsnitlige produktivitetsforøgelse pr. produktionsarbejder pr. år har ligget på mellem 5 og 10 % i perioden 1955–1962. Målt i forhold til såvel arbejder- som funktionærstab bliver produktivitetsudviklingen afdæmpet en smule.

Efter at nogle af de afgørende faktorer for bestemmelsen af produktionsresultatet er angivet ovenfor, skal der herefter angives tal til belysning af dette produktionsresultats udvikling indenfor den her betragtede periode [28]:

	1949	1955	1960	1961	1962
Det samfundsmæssige totalprodukt (bruttoproduktet) i milliarder Mark	51,5	108,7	159,8	164,8	172,4
Produceret nationalindkomst i milliarder Mark	22,3	50,5	71,1	72,2	74,1

26. ibid, p. 18.
27. ibid, p. 137.
28. ibid, p. 17.

Det bemærkes, at såvel bruttoproduktet som den producerede nationalindkomst i perioden vokser til et beløb, der er mere end det tredobbelte af tallet i 1949. Men det bemærkes også, at der i perioden 1960–1962 kun sker en meget beskeden stigning i nationalindkomsten, mens bruttoproduktet fortsat vokser kraftigt. Dette vil sige, at væksten i den størrelse hvoraf lønninger, nettoinvesteringer (akkumulation) og den ikke-produktive offentlige sektor skal afholdes, i disse første år af 1960'erne var næsten umærkelig. Problematikken skal tages op nedenfor i forbindelse med en diskussion af de økonomiske problemer i DDR i 1960'erne, problemer der formodentlig var medvirkende til at fremkalde de økonomiske reformer fra 1963 og fremefter. Nationalindkomstens anvendelse [29]:

	1950	1955	1960	1961	1962
Den i DDR internt anvendte nationalindkomst = 100 procent	100	100	100	100	100
Akkumulation	8,5	9,8	18,1	16,1	19,0
Heraf nettoinvesteringer i producerende områder	−1,5	3,7	9,0	8,4	8,0
Konsum	91,5	90,2	81,9	83,9	81,0
Heraf individuelt konsum	82,9	81,3	73,7	75,4	72,8

Sammenfattende synes følgende at kunne siges om udviklingen i de fjorten år den betragtede periode andrager: Den producerede nationalindkomst stiger til det ca. 3,3-dobbelte. Denne vækst kan kun i begrænset omfang forklares med, at der inddrages yderligere arbejdskraft i produktion og distribution. Hovedforklaringen må findes i andre vækstfaktorer såsom mere effektiv arbejdskraft, flere og mere effektive produktionsmidler samt i forbindelse med ændringerne i produktionsforhold og erhvervsforhold. Desuden må det formodes, at en betydelig del af det kollektive forbrug har påvirket produktiviteten.

III. Økonomiske reformer efter de socialistiske ejendomsforholds etablering. Perioden 1963–1973

Selv om der også var foregået ændringer i det økonomiske planlægnings- og ledelsessystem i 1950'erne blandt andet i 1958, hvor der var foregået en vis kompetenceoverførsel til statslige organer på Bezirkniveau, er det ikke desto mindre berettiget at betragte 1963 som det år, i hvilket mere fundamentale reformer tog deres begyndelse. Ved SED's VI. partikongres i januar 1963 blev der fra partiets side draget politiske konsekvenser af de foregående års øko-

29. ibid, p. 42.

miske stagnation. Helheden af disse konsekvenser blev det nye økonomiske planlægnings- og ledelsessystem, hvis officielle betegnelse blev Das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft (NÖSPL). På SED's VII. partikongres i april 1967 blev systemets betegnelse, efter visse justeringer i dets indhold, ændret til Ökonomisches System des Sozialismus (ÖSS).

1. *De økonomiske problemer i begyndelsen af 1960'erne*

Som nævnt ovenfor var den producerede nationalindkomst stagnerende i perioden 1960–1962. Selvom der også fandtes specifikke éngangsfaktorer bag denne udvikling såsom dårligt vejr, problemer i forbindelse med kollektiviseringens slutfase i 1960 og masseudvandringen op til 13. august 1961, lå hovedforklaringen givetvis i det planlægnings- og ledelsessystem, der var blevet etableret i løbet af 1950'erne. For denne sidste tolkning taler det forhold, at alle de østeuropæiske lande havde problemer med økonomien i disse år, samt at vanskelighederne var jo større, jo mere industrialiseret landet var. Således oplevede CSSR et direkte fald i nationalindkomsten omkring 1963 og CSSR var sammen med DDR Østeuropas mest industrialiserede område.

At en stagnation i nationalindkomsten måtte skabe store problemer for den økonomiske og politiske ledelse forstås, når det erindres, at lønninger til de beskæftigede, akkumulation og statsudgifterne skal afholdes af denne indkomst. Med det relativt lave individuelle forbrug ville det være en yderst vanskelig sag at øge akkumulationen og statsudgifterne på bekostning af forbruget. Men en undladelse af at foretage betydelige nyinvesteringer ville blot hæmme den fremtidige økonomiske vækst og udvikling. Og samme konsekvens kunne tænkes for en del af det offentlige forbrug (i undervisningssektoren og i dele af sundhedsvæsenet). At hele denne situation måtte skabe smertefulde politiske problemer for en politisk ledelse, som havde tilsluttet sig en politisk hovedlinie gående ud på, at de socialistiske lande ville besejre den kapitalistiske verden på det økonomiske område, turde være indlysende.

I den gængse økonomiske litteratur i DDR betragtes den økonomiske udvikling og vækst i et samfund med socialistisk vareproduktion som resultat af samspillet mellem tre typer af vækstfaktorer [30]:

1. ekstensive
2. intensive
3. strukturelle vækstfaktorer

30. Autorenkollektiv: »Wörterbuch der Ökonomie Sozialismus«, 2. Auflage, Dietz Verlag, Berlin 1969, p. 249, pp. 387–388 og p. 778. For fremtiden betegnet »Wörterbuch ...«.

Ekstensive vækstfaktorer virker ved, at der gennemføres investeringer, hvorved der sker en udvidelse af produktionskapaciteten og en øget indsats af arbejdskraft, uden at der samtidig foregår en kvalitativ ændring af de indsatte produktionsmidler og den anvendte arbejdskraft.

Intensive vækstfaktorer karakteriseres ved, at der foregår en ændring af de indsattes produktivkræfters kvalitet, således at der sker en forøgelse af produktiviteten.

Endelig kan der forekomme en tredie form for vækstfaktor, som kan betegnes som strukturel. Denne effekt baserer sig på forekomsten af eksternaliteter, såkaldte external economies eller diseconomies, hvis udnyttelse henholdsvis fjernelse betyder, at der forekommer væksteffekter i andre dele af økonomien udenfor den del, hvor ændringen faktisk foretages. I et højinterdependent økonomisk system kan en flaskehals i f. eks. energiproduktionen således virke som en alvorlig hæmsko for hele økonomiens funktionsevne. En reallokering af ressourcer til energisektoren vil i et sådant tilfælde kunne fungere som strukturel vækstfaktor.

I en konkret vækstproces vil som oftest to eller alle tre vækstfaktorer være virksomme. Men gennem perioder kan en enkelt dog være af helt afgørende betydning. Således var udviklingen i DDR i 1950'erne og måske indtil 1965–66 karakteriseret ved ekstensiv vækst og ved ekstensive investeringer til skabelse af ny produktionskapacitet [31], samt ved strukturel vækst. Det var i den periode, hvor der blev bygget helt nye sektorer op i DDR's økonomi. Brunkulsindustrien blev udviklet, der blev opbygget en skibsværftsindustri, storhavnen i Rostock blev skabt samtidig med, at der blev fjernet flere andre vækst-hæmmende flaskehalse i landets økonomi. Den ganske vist beskedne tilgang af arbejdskraft, der fremkom i perioden, bestod i overvejende grad af kvinder, der blev draget ud i erhvervsmæssigt arbejde.

Nedenfor skal kort behandles tre hovedproblemer i DDR's økonomi i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne. Problemer, som var afgørende for reformernes karakter:

1. optimeringsproblemet,
2. problemet med at inddrage intensive vækstfaktorer i et tilstrækkeligt omfang, og
3. disproportionsproblemet.

Ad 1) I en økonomi, hvor mangelen på ressourcer var og fortsat er så udtalt, som tilfældet var i DDR, må der eksistere et praktisk relevant optimeringsproblem. D. v. s. et problem om anvendelse af disse ressourcer på forskellige mulige anvendelser og i hvilket omfang der ialt skal ofres arbejdskraft

31. »Wörterbuch . . .«, p. 249.

og produktionsmidler i produktionen. Denne problematik var imidlertid i den pågældende periode fortsat i nogen grad sløret ideologisk af en økonomisk filosofi og teori, der stammede fra erfaringerne i Sovjetunionen i 1930'erne, hvor optimeringsproblemet i praksis spillede en langt mindre rolle på grund af rigeligheden af billig arbejdskraft, og hvor væksten især var baseret på ekstensive og strukturelle vækstfaktorers virke. I denne periode var den fremherskende filosofi og praksis i hensende til økonomisk udvikling og vækst derfor ikke en optimeringstankegang, men en bestræbelse på at maksimere bruttoproduktet på samfundsplan og på virksomhedsplan. Men herved negligeres i ret høj grad spørgsmålet om alternative metoder til at opnå ønskede økonomiske og sociale mål.

Ad 2) Med de belønnings- og straffemekanismer, der gjaldt i det økonomiske planlægnings- og ledelsessystem, var der betydelige vanskeligheder med at få de enkelte virksomheder til at udvikle nye produktionsteknikker samt at anvende disse. Ligeledes var der vanskeligheder med at få virksomhedslederne til at interessere sig for økonomisering i anvendelse af produktionsmidlerne, som blev stillet gratis eller billigt til rådighed for virksomhederne. Dette betød naturligvis et spild af de foretagne investeringer. Efterhånden som de ekstensive og de strukturelle vækstfaktorer var ved at være af mindre betydning måtte de intensive vækstfaktorer betragtes som hovedkilden til den i praksis relevante størrelse for den politiske og økonomiske ledelses maksimering eller optimering, nemlig nettonationalproduktet minus lønudgifterne til arbejdskraften i den materielle produktion eller merproduktet [32].

Ad 3) Det er ovenfor blevet nævnt, at DDR ved sin oprettelse stod overfor yderst seriøse disproportionsproblemer i økonomien. En del af disse forhold blev ændret radikalt i løbet af perioden 1949–1962, men samtidig havde det planlægnings- og ledelsessystem, som blev udviklet i denne samme periode andre disproportionsfremkaldende konsekvenser. Således kan nævnes vanskelighederne ved at få udviklet et eftersyns- og reparationssystem i forhold til bygningsinvesteringer. Ligeledes har der været problemer som følge af, at der har ligget for små lagre af f. eks. brunkul, hvilket har skabt problemer for energiforsyningen og dermed for hele økonomiens funktionsevne.

2. *NÖSPL 1963–1967*

NÖSPL, der, som ovenfor nævnt blev indført på SED's VI. kongres i januar 1963 og var den officielle betegnelse for det økonomiske system frem til 1967, bestod af et kompleks af reformer på tre områder: 1) planlægnings- og ledelsessystemet, 2) industriprissystemet og 3) systemet af økonomiske incitamenter.

32. »Wörterbuch . . .«, pp. 536–537.

Ad 1) Det klassiske ministerialsystem, der havde været gældende i årene 1949–1957, var i perioden 1958–62 blevet brudt ned, bl. a. var industriministerierne blevet opløst til fordel for en struktur, hvor ét centralt og adskillige lokale økonomiske råd var blevet de afgørende planlægnings- og ledelsesorganer. Et karakteristisk træk ved NÖSPL var den tilbagevenden til ministerialsystemet, der foregik fra 1965, da »anden fase« af NÖSPL tog sin begyndelse. Men til forskel fra tidligere var der adskillige væsentlige modifikationer i det nye ministerialsystem. Dels blev en del virksomheder overført til lokale myndigheders planlægnings- og ledelseskompetence. D. v. s. til Bezirks-, Kreis- eller Gemeindeorganer. Der var især tale om virksomheder, hvis produktion var af stor betydning for lokale forsyningsbehov, d. v. s. især visse former for levnedsmiddelindustri, reparations- og servicevirksomheder m. v.. Men de væsentlige industrivirksomheder blev overført til central ledelse. I 1967 var ca. $^3/_4$ af industrivirksomhederne målt i forhold til bruttoproduktionen og beskæftigelse under central ledelse [33].

I forhold til strukturen under det klassiske ministerialsystem indeholdt det nye system kun ét nyt element – der tales her og i det følgende udelukkende om den centralledede sektor – idet der opstod de såkaldte kombinater, der normalt blev dannet ved, at flere virksomheder med samme eller forbunden produktion blev sluttet sammen. Til forskel fra de sædvanlige VEB-virksomheder stod kombinaterne ikke under ledelse af en VVB, men havde direkte reference til et industriministerium. Ellers indeholdt systemet de enheder, der kendtes fra 1950'erne. På øverste niveau befandt ministerrådet, den statslige plankommission samt industriministerierne sig. Mellemniveauet bestod af de omkring 80 VVB'er (Vereinigung Volkseigener Betriebe), og på laveste niveau virkede virksomhederne d. v. s. VEB'erne (Volkseigener Betriebe) og kombinaterne.

Under det klassiske ministerialsystem havde der været tale om et strengt hierarkisk system, hvor de øverste myndigheder i ret detaljerede mængdemæssige termer havde foreskrevet de mellemste og laveste niveauer, hvad de skulle producere. Samtidig var der foregået en central tildeling af produktionsmidler. VVB'ernes funktion havde været at ligne med et andet statsligt forvaltningsapparats d. v. s. at påse at givne ordrer blev overholdt, men ikke en selvstændig funktion i retning af profitmaksimering, strukturrationalisering eller lignende.

NÖSPL betød adskillige ændringer i dette systems virkemåde. Dels vandt virksomhederne større indflydelse på årsplanernes udformning, idet planproceduren nu startede med at virksomhederne afgav et plantilbud et års tid før den pågældende plan skulle træde i kraft. Dette tilbud indgik i den

33. »Wörterbuch . . .«, p. 931.

pågældende VVB's tilbud til det pågældende brancheministerium. Efter adskillige diskussioner over produktionskapacitet, krav om nye og mere effektive produktionsmidler, etc., endte proceduren med en årsplan med lovkarakter. Men den nye procedure sikrede givetvis en langt mere realistisk viden den hos planmyndighederne om produktionskapacitet, end der tidligere havde været tale om. Et væsentligt led i reformen var VVB'ernes nye placering i det samlede planlægnings- og ledelseshierarki, idet deres funktion nu blev defineret som en socialistisk koncernledelses.

Mens VVB'erne før reformen havde fået stillet ressourcer til investeringer til rådighed via statsbudgettet, blev princippet nu, at de enkelte VVB'er skulle tilstræbe profitmaksimering, hvilket bl. a. indebar, at VVB'erne måtte have ansvaret og de faktiske muligheder for, at der blev ført profitmaksimering i områdets virksomheder.

Denne udvikling betød imidlertid ikke, at planlægningen blev opgivet hverken i teorien eller i praksis. Derimod skete der ændringer i den måde, hvorpå planlægningen blev gennemført. Reformen betød, at planorganerne koncentrerede sig om udarbejdelse af en perspektivplan for en femårs- eller syvårsperiode. Denne perspektivplan har et omfattende prognosearbejde som basis, men indeholder også politisk valgte mål, især vedrørende strukturelle udviklingsforløb. Den egentlige plan af betydning for den daglige økonomiske ledelse er årsplanen. Afgørende for hele planlægnings- og ledelsessystemet var det, at bortset fra visse strukturpolitiske forhold, blev profitten (nettoprofitten) nu gjort til den størrelse, hvis maksimering blev målet for planlægningen og ledelsen af økonomien. I forhold til en bruttoproduktionsmaksimering var der givetvis tale om et mere rationelt system, idet der nu i det mindste var tale om, at der blev skabt klarhed over den økonomiske valgproblematiks realitet. En anden sag, som ikke skal diskuteres her, er imidlertid spørgsmålet om forholdet mellem maksimering af profit og en målsætning om skabelsen af socialisme og kommunisme [34].

34. Et af de vigtigste bidrag fra SED-side er den af et forfatterkollektiv udarbejdede lærebog »Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR«. Fra venstremarxistisk side har Charles Bettelheims teoretiske arbejder om »overgangssamfundene«, primært i bogen »Calcul économique et formes de propriété« fra 1970, inspireret til flere mere konkrete undersøgelser af DDR. Blandt andet kan henvises til Walter Lindners »Aufbau des Sozialismus oder kapitalistische Restauration? Zur Analyse der Wirtschaftsreformen in der DDR und der CSSR«. Men også Udo Freier und Paul Liebers »Politische Ökonomie des Sozialismus in der DDR« må nævnes. En kritik af den ovenfor nævnte SED-lærebog fra venstremarxistisk side gives i en artikel i tidsskriftet Kursbuch 23 skrevet af Ph. Neumann: »Der Socialismus als eigenständige Gesellschaftsformation – Zur Kritik der Politischen Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR«. En kritisk ikke-marxistisk DDR-kender er Fritz Schenk: »Das rote Wirtschaftswunder. Die zentrale Planwirtschaft als Machtmittel der SED-Politik«.

Ad 2. En væsentlig forudsætning for at der kunne foregå en rationel profitmaksimeringsadfærd i de forskellige økonomiske enheder var, at der blev skabt af et prissystem, som afspejlede knaphedsforholdene mere adækvat, end det eksisterende industriprissystem ved reformens begyndelse gjorde. Det bemærkes, at der tales om industriprissystemet og ikke detailpriser; forskellen består i, at det førstnævnte vedrører priserne for produktionsmidler og for de producerede varer, når de forlader produktionsstedet [35], mens detailpriserne, som det ligger i navnet, vedrører de priser forbrugerne må betale for konsumvarer i detailleddet. Industripriserne havde været stabile for de fleste varers vedkommende siden DDR's oprettelse og var efterhånden blevet ganske ude af stand til at afspejle de pågældende produktionsmidlers reproduktionsomkostninger. Ligeledes virkede de ikke ansporende til overgang til ny og mere effektiv produktionsteknik [36]. I forskellige etaper fra 1964 til 1967 blev hele industriprissystemet reformeret tillige med, at virksomhedernes aktiver (maskiner, bygninger m. v.) blev underkastet en nyvurdering. Dette skete med henblik på beregning af den rente, der blev indført på produktionsmidler.

Ad 3. Udover, at der ved reformerne m. h. t. planlægnings- og ledelsessystemet samt industriprisreformen blev skabt et grundlag for at træffe beslutninger i retning af profitmaksimeringsadfærd, indeholdt reformkomplekset som tredie delområde et system af økonomiske incitamenter eller »drivfjedre« (Hebel), som det ofte betegnes i DDR-litteraturen [37].

Allerede tidligere var der blevet benyttet økonomiske incitamenter med henblik på at opnå ønskede mål. Men i den historiske udvikling var disse incitamenter ofte blevet tilfældige og inkonsistente, hvilket også hang sammen med en målsætning i retning af maksimering af bruttoproduktionen. Det nye var, at der nu foregik et forsøg på at skabe et sammenhængende system af økonomiske incitamenter. Tanken var at knytte individers og kollektivers interesser til de besluttede og planlagte økonomiske hovedmål ved at skabe et system af præmier og fonde som belønnings- og straffemekanismer.

Müller og Reissig sondrer i deres fremstilling af problemet mellem individuelle og kollektive incitamenter. Til de individuelle former hører løn, gage og præmier, men også forskellige normativer. Til de kollektive udgaver hører gevinst, omkostninger, priser, omsætning m. v. [38].

Sammenfattende om NÖSPL synes det berettiget at vurdere dette system som et ret konsekvent forsøg på at skabe en planøkonomi, hvor profit-

35. »Wörterbuch . . .«, pp. 373–376.
36. Müller & Reissig, p. 403.
37. ibid, p. 408 ff.
38. ibid, p. 413.

maksimering skulle være det afgørende mål for virksomheder og koncernledelser (VVB'er). Reformkomplekset var et forsøg på at få inddraget de intensive vækstfaktorer i det økonomiske liv i maksimal grad. NÖSPL var bemærkelsesværdig i forhold til de markedssocialistiske forestillinger, der gik ud fra de jugoslaviske erfaringer eller snarere forestillinger, ved at tildele de centrale planlægnings- og ledelsesorganer en betydelig rolle på strukturpolitiske områder. Et spørgsmål, der i denne sammenhæng burde undersøges nøjere, var hvorvidt det i praksis er muligt at sondre mellem strukturpolitiske beslutninger og de dagsaktuelle driftsbeslutninger. Betyder en profitmaksimeringsadfærd i de daglige driftsbeslutninger ikke, at strukturpolitikken i praksis reduceres til reaktioner på de problemer disse daglige produktions- og investeringsbeslutninger har skabt? Spørgsmålet kan ikke besvares uden grundige undersøgelser, men det må i hvert fald iagttages, at de fleste DDR-forfattere reagerer skarpt mod de markedssocialistiske teoretikere som f. eks. Ota Sik, der også teoretisk ville overlade næsten alle økonomiske beslutninger til en »usynlig hånd« [39].

3. *ÖSS 1967–1973*

I litteraturen om de økonomiske reformer i DDR hersker der en vis uenighed om forholdet mellem NÖSPL og ÖSS (Ökonomisches System des Sozialismus) fra 1967. I DDR-forfatternes værker understreges kontinuiteten mellem de to systemer eller faser i reformerne. I den officiøse »Wörterbuch der Ökonomie Sozialismus« (2. udgaven fra juli 1969) karakteriseres NÖSPL som en etape ved skabelsen af ÖSS [40]. For den yderst SED-kritiske Fritz Schenk er ÖSS derimod et tilbagefald til det gamle system før NÖSPL [41]. Det officielle synspunkt i DDR findes i dag kodificeret i lærebogen »Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR« fra 1969 der dog for nylig er blevet inddraget.

I følge den ovenfor nævnte »Wörterbuch der Ökonomie Sozialismus« [42] er ÖSS det økonomiske system, der svarer til socialismens udviklede samfundssystem. Der er tale om et planlægnings- og ledelsessystem, hvor den centrale statslige planlægning og ledelse af grundproblemerne i den samfundsmæssige totalproces søges forbundet med de socialistiske vareproducenters (og de lokale statsorganers) selvstændige og ansvarlige planlægning og ledelsesaktivitet.

39. Se Walter Lindner: »Aufbau des Sozialismus oder kapitalistische Restauration? Zur Analyse der Wirtschaftsreformen in der DDR und der CSSR«, Verlag Politladen, Erlangen 1971.
40. »Wörterbuch . . .«, pp. 566–567.
41. Fritz Schenk, pp. 117–122.
42. »Wörterbuch . . .«, pp. 587–589.

I følge den nævnte kilde omfatter ÖSS tre store delområder:

1. Det samlede planforløb fra prognoseudarbejdelse via perspektivplanlægning til den kortfristede planlægning. Hertil hører et samvirke mellem forskellige former for planlægning (objektplanlægning og den komplekse planlægning), sammenknytning af planlægningssystemet med informationssystemet og systemet af økonomiske incitamenter.
2. Det andet store område omfatter reguleringen af forholdet mellem den samfundsmæssige reproduktionsproces, forskning og udvikling, investeringer, materiale- og arbejdskraftforsyning til produktion og afsætning og frem til behovstilfredsstillelse. Her benyttes såvel planlægning som udnyttelse af pengemæssige, markedsmæssige og kreditmæssige relationer.
3. Endelig skal disse to ovenfor nævnte områder kædes sammen, således at den centrale planlægning og ledelse i grundspørgsmålene knyttes sammen med de selvstændige og ansvarlige præstationer fra neden på en sådan måde, at der sikres et effektivt samvirke mellem de enkelte brancher og territorier.

Det forekommer, at ÖSS i højere grad end NÖSPL er et forsøg på at gøre den centrale planlægning og styring gældende på forskellige områder, hvor erfaringerne fra perioden 1963–1967 havde vist dette nødvendigt eller hensigtsmæssigt i forhold til hovedmålet, nemlig maksimering af merproduktet. Men der var på ingen måde tale om en retræte i retning af 1950'ernes system. Mere konkret synes ÖSS at have bestået i en øget opmærksomhed omkring to problemer.

1. forholdet mellem »strukturpolitiske« spørgsmål og ønsket om en mere »proportional« økonomisk udvikling, og
2. forholdet mellem de enkelte virksomheder og de centrale planlægnings- og ledelsesorganer.

Vedrørende forholdet mellem strukturpolitik og ønsket om en proportional økonomisk udvikling må det nævnes, at det i 1950'erne etablerede planlægnings- og ledelsessystem af sovjetisk type i høj grad var et system beregnet til at udføre bestemte projekter (stålværker, kraftværker, store anlægsarbejder m. v.) af central betydning for beslutningstagerne. Men efterhånden som de enkelte dele af økonomien rent faktisk blev bundet sammen via interne leverancer af varer og informationer på det produktionsmæssige område, opstod der også et problem med at tage hensyn til denne faktiske interdependens i økonomien. Et tegn på en ikke tilstrækkelig grad af synkronisering af planlægningen og ledelsen af økonomien er opkomsten af flaskehalse eller utilsigtede lagre. Selvom disse problemer undertiden kan løses ved »kampagner« for løsningen af de pågældende problemer – eller ved prisnedsættelser i tilfælde af utilsigtede lagerophobninger – viser det sig som oftest, at der er snævre grænser

for disse metoders effektivitet. Bl. a. fordi manglende ressourcer fremkalder forstyrrelser i andre dele af økonomien. En uløst problematik i såvel NÖSPL som ÖSS er forholdet mellem de centrale planlægnings- og ledelsesorganer på den ene side og de enkelte virksomheder plus brancheledelserne (VVB'-erne) på den anden. Thi selvom det blev en erklæret politik, at hvad der gavner samfundet også skal gavne den enkelte virksomhed og det enkelte individ, er sagen mere kompliceret end som så.

For blot at nævne et enkelt eksempel. Alle instanser bekender sig til nødvendigheden af at indføre ny teknik i produktionen, fordi den centrale vækstfaktor for DDR's økonomi i dag findes her. Og umiddelbart skulle det synes en simpel sag at afsætte de ønskelige ressourcer til forskning og udvikling samt at indføre de indvundne resultater i en økonomi, hvor der ikke skulle findes private interesser i retning af at monopolisere resultaterne for at sikre sig en ekstraprofit, indtil den nye teknik er blevet normal i den pågældende produktion. Men efter at profitmaksimeringskravet er blevet dominerende for de enkelte virksomheder, må de også have mulighed for at en ekstraprofit skabt ved indførelse af en ny teknik kan blive i den pågældende virksomhed. Hvis den for størstedelens vedkommende konfiskeres af staten, er der naturligvis ingen større interesse for virksomhedsledelsen til at indføre den nye teknik, som næsten altid vil virke forstyrrende på produktionen i en begyndelsesfase. Ligeledes er den manglende eller ufuldstændige lovgivning omkring nye produktionsmetoder et problem af en vis betydning for udviklingen [43].

Et spørgsmål, der ikke skal behandles nøjere her, men som fortjener en selvstændig undersøgelse er den udvikling, der er foregået indenfor landbrugssektoren siden kollektiviseringens afslutning i 1960. Den kollektive ejendomsform er fortsat den dominerende indenfor denne erhvervsgren og udgjorde i 1970 85,8 % af landbrugsjorden, resten er fordelt på statsgodser og private bedrifter [44]. Derimod er der foregået en forøgelse af kollektiviseringens »kollektivitetsgrad«, idet LPG'erne af type III, der repræsenterer den mest kollektiviserede form for kollektivbrug, har øget sin andel af landbrugsarealet i løbet af 1960'erne fra 53,2 til 71,8 %. Ligeledes er der foregået en bemærkelsesværdig koncentration af kollektivbrugene. Mens der i 1960 fandtes ca. 19.300 kollektivbrug med en gennemsnitlig arealstørrelse på 281 ha., var antallet i 1970 nedskåret til ca. 9000 med en gennemsnitlig størrelse på 599 ha. [45]. I forbindelse med de økonomiske reformer er landbruget også i øget

43. Jürgen Harrer: »Zur wirtschaftspolitischen Entwicklung in der DDR nach 1969/70« i tidsskriftet »Das Argument«, 1972, nr. 9/10, pp. 783–784.
44. »DDR Landwirtschaft in der Diskussion« Herausgegeben von Konrad Merkel und Hans Immler, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1972, p. 15.
For fremtiden betegnet »DDR Landwirtschaft . . .«.
45. ibid.

grad blevet inddraget i den samlede økonomiske planlægning og ledelse af økonomien. Bl. a. er der sket en organisatorisk sammenknytning mellem landbrug, levnedsmiddelindustri og handelsled. Der er således blevet udviklet horisontale kooperationsfællesskaber og vertikale kooperationsforbund, der tilsigter en organisatorisk ramme til udvikling af arbejdsproduktiviteten indenfor landbruget ved øget specialisering og industrialisering [46].

4. *Produktivkræfterne, produktionen og dennes anvendelse*

Svarende til fremstillingen i afsnit II, 3 ovenfor skal der angives nogle hovedtal for perioden 1963 og frem til 1971, der er det seneste år, for hvilket der for øjeblikket foreligger fyldestgørende statistisk materiale.

Udviklingen i den samlede arbejdsstyrkes omfang fremgår af følgende tidsrække [47]:

	1963	1964	1967	1970	1971
Erhvervsaktive (uden lærlinge) i tusinder	7646	7676	7714	7769	7804

I løbet af de otte år sker der altså en svag vækst på 158.000 erhvervsaktive, hvilket svarer til en stigning på 2 % over hele perioden. Det er bemærkelsesværdigt, at det fortsat er rekrutteringen fra den kvindelige del af befolkningen, som er eneste kilde til ny arbejdskraft. Fra 1963 til 1971 voksede antallet af kvindelige erhvervsaktive fra 3.516.000 til 3.801.000 d. v. s. med 285.000, hvorved kvindernes andel af det samlede antal erhvervsaktive voksede fra 46,0 til 48,7 % af arbejdsstyrken [48].

Udviklingen i produktionsmidlernes mængde afspejles i nogen grad af udviklingen i værdien (målt i faste priser) af grundmiddelbestanden [49].

	1963	1965	1967	1970	1971
Grundmiddelbestandens værdi i milliarder Mark i de producerende dele af økonomien	192,7	217,5	239,1	276,0	291,5

Men som nævnt ovenfor i afsnit II,3 må denne størrelse læses med betydelig forsigtighed. Den langt større vækst for denne størrelse i perioden

46. Se bidragene i »DDR Landwirtschaft ...« især bidraget af Hans Immler: »Die Landwirtschaft in der DDR – Kurze Einführung«, pp. 7–21.
47. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1972, p. 19.
48. ibid.
49. ibid, p. 18.

efter 1963 sammenholdt med udviklingen 1949–1962, hvor der i løbet af 14 år skete en vækst på ca. 53 % bemærkes dog. Som det fremgår af tallene for akkumulationen i form af nettoinvesteringer i de producerende områder af økonomien var denne del ganske vist voksende som andel af den i DDR anvendte nationalindkomst, men en nøjere analyse af disse tal må foretages førend mere funderede konklusioner om investeringsaktiviteten kan foretages.

Nedenstående indekstal for produktiviteten i industrien angiver i nogen grad effektiviteten af de i produktionen anvendte ressourcer i denne hovedsektor [50].:

	1963	1965	1967	1970	1971
Produktivitet pr. produktionsarbejder (1963 = 100)	100	115	135	163	174
Produktivitet pr. arbejder og ansat (1963 = 100)	100	114	127	152	160

Den gennemsnitlige stigning i produktiviteten pr. produktionsarbejder pr. år har ligget på mellem 4 og 9 % [51].

I forhold til produktivitetsudviklingen i årene 1955–1962, hvor der i løbet af 7 år var tale om en produktivitetsstigning på 64 % pr. produktionsarbejder, er udviklingen i otteårsperioden 1963–1971 omtrent uændret pr. år. Derimod er produktiviteten målt i forhold til arbejdere og ansatte under ét blevet forringet, idet der i så fald er omtrent samme produktivitetsvækst i syvårsperioden som i otteårsperioden, nemlig 59 % og 60 %. Der må altså være sket en opsvulmen af de ikke-produktive funktioner i virksomhederne i forbindelse med eller i hvert fald samtidig med at profitmaksimeringen blev et hovedkrav til virksomhederne [52].

	1963	1965	1967	1970	1971
Det samfundsmæssige totalprodukt (bruttoproduktet) i milliarder Mark	179,9	204,2	229,6	276,6	289,7
Produceret nationalindkomst i milliarder Mark	76,7	84,2	93,0	108,7	113,6

Af den tabel, hvorfra ovenstående er et uddrag fremgår det, at der på intet tidspunkt har været tale om en stagnation i den producerede nationalindkomst, således som det var tilfældet i årene 1960–1962 [53]. Derimod er vækstraten

50. ibid, p. 137.
51. ibid.
52. ibid, p. 17.
53. ibid.

for den producerede nationalindkomst taget af – med indeks 1950=100, voksede denne afgørende størrelse fra 82 i 1949 til 273 i 1962, mens dette tal fra 1963–1971 kun voksede fra 282 til 418.

Endelig til belysning af anvendelsen af nationalindkomsten følgende tabel [54].:

	1963	1965	1967	1970	1971
Den i DDR internt anvendte nationalindkomst = 100 procent	100	100	100	100	100
Akkumulation	17,2	19,9	21,4	24,0	22,1
Heraf nettoinvesteringer i producerende områder	8,0	9,4	10,5	12,6	11,6
Konsum	82,8	81,1	78,6	76,0	77,9
Heraf individuelt konsum	74,4	71,6	69,9	66,8	68,3

Tendensen for perioden før 1963, til at akkumulationen udgør en voksende andel af den anvendte nationalindkomst på bekostning af forbruget, er fortsat i perioden. Der skal imidlertid ikke her forsøges nogen analyse af udviklingen i levestandarden for DDR's indbyggere, idet dette forehavende ville kræve ret omfattende undersøgelser af prisudviklingen herunder en undersøgelse af de forskellige subsidieordninger for blandt andet boligforbrug.

Ud fra ovenstående synes det at være karakteristisk for udviklingen efter 1963, at der sker en mere jævn men også mindre vækst i nettonationalindkomsten, end der gjorde igennem 1950'erne. Denne vækst må formodes at være baseret på primært intensive vækstfaktorer, idet nettotilgangen af arbejdskraft til de erhvervsaktives gruppe har været minimal, og idet den delvise løsning af disproportionsproblemerne i 1950'erne har betydet, at de hermed forbundne éngangsvirkninger på væksten i nettonationalindkomsten er blevet udtømt. Dog har landbrugsudviklingen givetvis bidraget til den økonomiske vækst ved afgivelse af arbejdskraft.

IV. Sammenfatning

Hvis der har været et brud i DDR's økonomiske udvikling siden statens oprettelse i 1949, sker det givetvis med indførelsen af NÖSPL i 1963. Og i mange henseender forekommer det rimeligt at betragte det kursskifte, som herved blev foretaget som mere end en teknisk justering af det økonomiske system. Thi mens en meget stor del af bestræbelserne i 1950'erne gik ud på at skabe hovedelementerne i en nationaløkonomisk struktur, var NÖSPL (og sidenhen ÖSS) det planlægnings- og ledelsessystem, som svarede eller tilsigtede at svare til de socialistiske ejendomsforhold, der først sejrede med kollektiviseringen af landbruget i foråret 1960.

54. ibid, p. 42.

Den mest iøjnefaldende forskel mellem de to faser i DDR's økonomiske udvikling er givetvis den første fases »politisering af økonomien« i forhold til den senere fases megen tale om den »socialistiske vareproduktions lovmæssigheder«. Mens der i den første fase var en tendens til at betone nødvendigheden af at skabe en produktionsmiddelindustri med henvisninger til den politiske hovedmålsætning – opbygningen af socialismen i DDR – understreges i dag ofte »værdilovens« krav til ledelsen af økonomien. Men det er et spørgsmål, om reformerne kan betragtes som udtryk for et så radikalt brud i samfundsudviklingen, som det undertiden gøres fra venstremarxistisk og især fra kinesisk side. Thi i praksis var der også før 1963 tale om bestræbelser, der havde til formål at øge akkumulationen samt skabe en stærk stat. Og dette svarer i realiteten til den senere åbent udtalte målsætning: at øge det samfundsmæssige merprodukt.

Det forekommer en mere rimelig antagelse at betragte reformerne som et forsøg på at skabe et system, der fungerede mere effektivt i henseende til at inddrage intensive vækstfaktorer i produktionsprocesserne. Om reformerne i henseende hertil kan karakteriseres som successer, kan ikke afgøres alene ud fra ovenstående. Thi produktivitetsudviklingen i industrien har været nogenlunde uændret før og efter 1963. Og en del af den økonomiske vækst i 1960'erne skyldes utvivlsomt den stedfundne udvikling i landbruget med afgivelsen af arbejdskraft og landbrugets produktivitetsudvikling i forbindelse med mekanisering og stordrift. Dog kan der være grund til at betragte det forhold, at den økonomiske vækst kom igang på ny efter stagnationen i 1960–1962 og ovenikøbet under ekstrem mangel på arbejdskraft som en slags indikator på de økonomiske reformers relative effektivitet.

Et spørgsmål, der må rejses, drejer sig om, hvorledes hovedlinierne i DDR's økonomiske udvikling, især med hensyn til produktionens fordeling på akkumulation og forbrug, må forventes at forløbe. Det er bemærkelsesværdigt, at SED's VIII. partikongres vedtog direktiver for DDR's økonomiske udvikling i årene 1971–1975, som i ordlyden er meget konsumvenlige [55]. Der kan naturligvis være tale om en taktisk reaktion i forhold til eventuelle strømninger i lighed med dem, der i 1970 førte til arbejderopstande i nabolandet Polen. Men der kan også være tale om en erkendelse eller opfattelse af, at en forudsætning for yderligere vækst i det samfundsmæssige merprodukt – som er den størrelse de økonomiske og politiske beslutningstageres interesse må samle sig om – er en interesseret arbejderklasse, og at denne interesse i allerhøjeste grad har en materiel og individuel basis i DDR i dag.

55. »Arbeitsmaterial zur Direktive des VIII. Parteitages des Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands zum Fünfjahrplan für die Entwicklung der Volkswirtschaft der DDR 1971 bis 1975«. Herausgegeben von der Parteihochschule »Karl Marx« beim ZK der SED.